

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Sociologiska institutionen

**Svensk gärningsmannaprofilering -
vetenskaplig legitimitet, samarbete och metoder**

Examensarbete i sociologi 15 hp,

Författare: Ragnar Linkros

Handledare: Micael Björk

Mars 2009

Abstract

Titel : Svensk gärningsmannaprofilering - vetenskaplig legitimitet, samarbete och metoder

Författare : Ragnar Linkros

Handledare : Micael Björk

Examinator : Abby Petersen

Typ av arbete : Examensarbete i sociologi

Tidpunkt : 090312

Antal tecken inkl. blanksteg: 58155

Studiens syfte är att undersöka om den svenska Gärningsmannaprofilgruppen använder sig av vetenskapliga metoder när de tar fram en gärningsmannaprofil och om en gärningsmannaprofil även innefattar erfarenhetsbaserade tolkningar bland profilerarna. Jag vill även undersöka hur väl samarbetet upplevs fungera mellan profilerare och brottsutredare. Delsyften i uppsatsen innefattar att ta reda varifrån Gärningsmannaprofilgruppens gärningsmannaprofilmetoder kommer ifrån, vilka brott de används till och orsaker till val av GMP-metod.

- 1 Hur upplevs Gärningsmannaprofilgruppens roll när de kallas in för att stödja en utredning?
- 2. Vilka faktorer gör att samarbetet fungerar bra eller mindre bra mellan Gärningsmannaprofilgruppen och de lokala brottsutredarna?
- 3. Vilka metoder används vid gärningsmannaprofilering och hur vetenskapligt förankrade är de?
- 4 Hur öppna är gärningsmannaprofilmetoderna, dvs. kan tolkningar baserade på egna erfarenhet tillföras analysen inom en gärningsmannaprofilering?

Metod och material: Jag använder mig av den kvalitativa forskningsmetodiken eftersom jag vill ha en detaljrik beskrivning av mina intervjupersoner. Teorier jag arbetar utifrån är den sociala identitetsteorin, Eliott Aronsons beskrivning av attityder, Leon Festingers sociala jämförelseteori samt tidigare forskning inom gärningsmannaprofilering.

Huvudresultat: Den svenska gärningsmannaprofilgruppens metoder är inte vetenskapliga i sig. En erfarenhetsbaserad metod används där egen tolkning är tillåten som har sin grund i FBI:s metoder. Samarbetet mellan gärningsmannaprofilgruppen och de lokala utredarna upplevs som positiv p.g.a känslan av samhörighet och identifikation grupperna emellan då båda grupperna domineras av poliser och att polisiär erfarenhet skattas högt. Gärningsmannaprofilgruppen är främst ett utredningsstöd inom främst grövre driftstyrd brottslighet.

Nyckelord : Gärningsmannaprofilering, vetenskaplighet, samarbete, social tillhörighet, identifikation

Innehållsförteckning

1. Introduktion	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Historik	5
1.3 Profilerings	5
1.4 Syfte och frågeställningar	8
1.5 Tidigare forskning	8
2. Teori	10
3. Metod	12
3.1 Intervjupersoner	12
3.2 Etik och sekretess	13
3.3 Intervjubearbetning	13
3.4 Samarbete	14
3.5 Polisiära erfarenheter	14
3.6 Vetenskaplighet	14
3.7 Kritik	14
4. Resultat och analys	15
4.1 Samarbete	15
4.1.1 Funktionalitet	15
4.1.2 Relationer	17
4.1.3 Användbarhet	18
4.1.4 Polisiära erfarenheter	20
4.1.5 Vetenskaplighet	21
4.1.6 Legitimitet	22
5. Sammanfattande diskussion	24
Referenser och litteraturförteckning	28
Bilagor	30

1. Introduktion

Gärningsmannaprofilgruppen (GMP-gruppen) är en arbetsgrupp inom Rikskriminalpolisen (RKP) och den enda polisiära enhet som arbetar med gärningsmannaprofilering (GMP) på heltid i landet. Jag vill veta om dess metoder är vetenskapligt underbyggda med tanke på de resurser som läggs på gruppen samt om detta kan öka gruppens legitimitet. Det är även intressant att titta på det samarbete som finns mellan GMP-gruppen och de lokala utredarna eftersom detta är centralt för deras arbete. Kan identifikation och kollegialitet mellan profilerarna och brottsutredare ha något att göra med samarbetets effektivitet eller ineffektivitet? Kan närvaron eller frånvaron av vetenskapligt underbyggda metoder ha något med samarbetet att göra med hänsyn till de arbetsmetoder och den kunskap grupperna har och är vana vid? Studien bygger på intervjuer med två brottsutredare vid länskriminalpolisen från två olika svenska län och två gärningsmannaprofilerare (profilerare) vid GMP-Gruppen. GMP-gruppen består av f.d. brottsutredare, en beteendevetare, en kriminaltekniker, en rättsläkare, en rättspsykiater och en psykolog. Gruppen leds av en av de f.d. brottsutredarna.

1.1 Bakgrund

Orsaken till att jag skriver om detta ämne är att GMP är en ny spännande tvärvetenskaplig gren inom beteendevetenskapen (Severin 1994:17). GMP är heller inte längre koncentrerat till USA som tidigare utan forskningen har på senare år ökat internationellt. GMP har intressanta möjligheter just för att den är tvärvetenskaplig. Detta gör det möjligt att både göra studier och använda teorier inom sociologin, psykologin, socialpsykologin och kriminologin, vilka alla ligger mig varmt om hjärtat. Jag är dessutom mycket intresserad av GMP och vill gärna arbeta inom detta fält i framtiden. Jag vill även undersöka hur väl samarbetet mellan GMP-gruppen och de lokala brottsutredarna fungerar samt orsaker till val av GMP-metod. GMP-gruppens upplevda användbarhet av de lokala utredarna och den egenupplevda användbarheten kommer också att undersökas. Vetenskaplighet innebär frågan om svensk GMP är objektiv, balanserad och saklig med särskilda metoder. Fakta skall stämma överens med verkligheten samt att man ger lika stort utrymme för likvärdiga motsatser och att alla resultat värderas samt framställs likvärdigt (Ejvegård 2003:17-20). Eftersom GMP främst används vid grova vålds- och sexualbrott (Granhag 2008:250, Severin 1994:16) är vetenskaplighet och den legitimitet detta ger ett välkommet hjälpmedel när en GMP tas fram. Men eftersom en GMP endast är ett hjälpmedel och inte är tänkt att lösa brott (Severin 1994:24) måste samarbetet fungera. Den beryktade psykologiprofessorn och gärningsmannaprofileraren David Canter från England

menar att poliser är motsträviga och negativa till nya idéer. Detta gäller särskilt när personer utanför polisorganisationen kommer och talar om hur de skall sköta sina jobb (Muller 2000:241). Det har även visat sig att trots att GMP inte alltid lyckas med att identifiera gärningsmannen uppskattar utredare insatsen och den insikt detta ger dem i gärningsmannens bakgrund och det aktuella brottet (Kocsis 2006:62, Hazelwood 2009:97).

1.2 Historik

GMP började användas av FBI i skiftet mellan 1960- och 70-talet (Severin 1994:9). Detta initierades inom FBI av två agenter vid namn Howard Teten och Pat Mullany som började arbeta fram psykologiska data om gärningsmän i samband med det ökande antalet seriemord på 1960- talet. FBI:s metod har utvecklats och bytt namn flera gånger och i nuläget är den känd som Crime Investigative Analysis (CIA) (Kocsis 2007:396). Denna GMP-metod var från början främst inriktad på mord med sexuella inslag av seriekaraktär. Det visade sig dock att den även var användbar på mord utan dessa inslag, exempelvis våldtäkt där offret kan lämna upplysningar om gärningsmannen samt singelbrott och pyromani (Severin 1994:16, 25, 26).

FBI:s metod ökade i användning under 70-talet och en beteendevetenskaplig enhet utvecklades inom FBI Behaviour Science Unit (BSU). Inom denna enhet arbetade FBI-profilerna John Douglas och Robert Ressler fram en metod för att klassificera gärningsmän via intervjuer med gärningsmän, offer och anhöriga (Granhag 2008:234, Severin 1994:17). Detta ledde sedermera fram till en klassificering där man delade upp gärningsmännen i tre kategorier utefter hur brottsplatsen såg ut: Organized-, disorganized- och mixed crime scenes. Typologin gjorde att man utefter brottsplatsen eller brottet kunde dra vissa slutsatser om förövarens vanor, bakgrund och uppträdande eftersom denna kommer att skilja sig beroende på dessa karakteristika. Man kan därför utifrån brottet dra vissa slutsatser kring förövarens egenskaper och styra verksamheten i en viss riktning (Severin 1994:17).

1.3 Profilerings

Det finns flera olika discipliner inom profilerings där två huvuddiscipliner regerar, en erfarenhetsbaserad även kallad deduktiv profilerings och en statistiskt orienterad som även kallas induktiv profilerings. Båda dessa huvuddiscipliner är inriktade mot samma mål fast tillvägagångssättet skiljer sig åt (Granhag 2008:236).

Den erfarenhetsbaserade metoden går ut på att profileraren analyserar brottsplatsen grundligt genom rekonstruktion av brottet och de spår som lämnats där samt att man ser varje brott som unikt. Genom att studera brottsplatsen, rekonstruktionen, offret, gärningsmannens beteende och modus operandi skapar sen profileraren en GMP över gärningsmannens egenskaper fantasier och motivation. Denna metod är evidensbaserad och man gör inga generaliseringar från statistiskt material även fast detta kan fungera som ett hjälpmedel. Det är viktigt för profilerare som använder denna metod att ha lång erfarenhet av brottsutredningar det är även en stor fördel om man har akademiska kunskaper inom beteendevetenskap (Granhag 2008:237-238, Hazelwood 2009:97).

Ett exempel på en profileringsdisciplin som hör till den erfarenhetsbaserade metoden är FBI:s profileringsdisciplin som heter Crime Investigative Analysis (CIA). FBI var först med att skapa en sammanhängande profileringsdisciplin. Denna modell var från början inriktad mot praktiskt polisarbete och därför skapade man en egen terminologi som var frikopplad från beteendevetenskapen. Den mest kända av deras klassifikationer är den organiserade och oorganiserade gärningsmannatypologin, myntad för att poliser lättare skulle kunna skilja på olika typer av gärningsmän. Litteraturen om modellen är främst inriktad på brott av våldsam karaktär men även mordbrand förekommer (Kocsis 2007:396-397, Ressler 1992:121, Muller 2000:237-238). Den oorganiserade förbrytarens klädsel och hygien är ofta illa skött, han är spontan och planerar inte sina brott. Den organiserade förbrytaren är i princip motsatsen till den oorganiserade. Han har en organiserad livsstil och är planerande och har ett metodologiskt tillvägagångssätt i sina brottsbeteenden (Kocsis 2007:397, Ressler 1992:122-123). Information om offer, brottsplats, spår och tillvägagångssätt analyseras. Detta skall utmytna i en brottsprofil över gärningsmannen där hans egenskaper, uppträdande och förhållande till andra beskrivs (Muller 2000:239-240, Ressler 1992:137).

Den statistiskt orienterade huvudmetodens grund är att man utgår från ett kvantitativt underlag som består i att man samlar information om brott som begåtts av dömda gärningsmän. Man kan sedan förutsäga beteenden och personlighet hos okända gärningsmän vars brott liknar de dömda gärningsmännens (Granhag 2008:239). I metoden har man studerat och utgått från teorier kring beteendekonsistens som säger att människors beteende kan förutsägas om man ser till hur de handlat tidigare. Det ingår med antaganden om likhet där det sägs att de med liknande personligheter och egenskaper även har likhet i beteende, exempelvis ett brottsplatsbeteende (Granhag 2008:235,239,241). En viktig aspekt inom denna

metod är alltså att kunna förutsäga generella egenskaper och bakgrund hos gärningsmannen utefter brottsplatsbeteendet. Gärningsmännens bakgrund och egenskaper kommer att vara relativt lika om dessa psykologiskt kan kategoriseras inom samma ram. Flera studier har gjorts i syfte att karlägga och skapa en databank för framtida förutsägelser av okända gärningsmän (Granhag 2008:240).

Det finns två profileringsmetoder inom den statistiskt orienterade metoden. Den ena är Investigative Psychology (IP) och är skapad av Canter från England. Den baseras på antagandet att ett brott är en transaktion i en social kontext. När en person begår brott så agerar brottslingen oftast på ett konsekvent sätt utifrån dennes personlighet. IP-modellen är ett försök att skapa en vetenskaplig grund för profileringen. Där utvärderas av brottsbeteenden, dess koppling till förutseendet av förövarens egenskaper och attribut inom grova våldsbrott. IP är även applicerbar på mer vanligt förekommande brott vilket skiljer metoden från andra inom samma fält (Kocsis 2007:398-399). En GMP inom IP arbetas fram genom att profileraren analyserar brottsplatsen, brottstiden, brottets säregna karaktär i jakt på likheter med andra brott samt teknisk bevisning och utsagor från eventuella vittnen (Muller 2000:241-243).

Den andra metoden heter Crime Action Profiling (CAP). CAP har sin grund i forensisk psykologi, psykiatri samt psykopatologisk problematik och är även den ett försök att skapa en vetenskaplig profilering. Metoden är dock inte begränsad till personer inom detta fält då den är praktiskt orienterad och kan användas inom polisiära utredningar. CAP är främst framtagen för brott med våldsam och driftstyrad karaktär som serievåldtäkter, seriemordbränder och mord med sexuella inslag där traditionellt undersökningsarbete inte räcker till (Kocsis 2007: 97, 399-400). CAP har utvecklats för att på basis av de brottshandlingar som utförts, förutse troliga karaktärsdrag hos förbrytaren m.a.o. skapa en profil av en okänd förbrytare. Det metodologiska tillvägagångssättet för CAP är en statistisk metod som heter Multi-Dimensional-Scaling (MDS). Denna går ut på att man matar in variabler som ålder, utbildningsnivå och civilstånd, varpå dessa variabler analyseras genom att jämföras med olika brottsbeteenden. Detta skapar mönster för brottsbeteenden som skapar en tolkningsbas för profileringen. Det är sedan upp till profileraren att göra goda bedömningar utifrån MDS-modellen som kan kopplas till beteendemönster hos en aktuell förövare (Kocsis 2006:92-93) .

1.4 Syfte och frågeställningar

Studiens syfte är att undersöka om den svenska Gärningsmannaprofilgruppen använder sig av vetenskapliga metoder när de tar fram en gärningsmannaprofil och om en gärningsmannaprofil även innefattar erfarenhetsbaserade tolkningar bland profilerarna. Jag vill även undersöka hur väl samarbetet upplevs fungera mellan profilerare och brottsutredare. Delsyften i uppsatsen innefattar att ta reda varifrån Gärningsmannaprofilgruppens gärningsmannaprofilmetoder kommer ifrån, vilka brott de används till och orsaker till val av GMP-metod.

Mina frågeställningar är:

- **1** Hur upplevs Gärningsmannaprofilgruppens roll när de kallas in för att stödja en utredning?
- **2.** Vilka faktorer gör att samarbetet fungerar bra eller mindre bra mellan Gärningsmannaprofilgruppen och de lokala brottsutredarna?
- **3.** Vilka metoder används vid gärningsmannaprofilering och hur vetenskapligt förankrade är de?
- **4.** Hur öppna är gärningsmannaprofilmetoderna, dvs. kan tolkningar baserade på egna erfarenheter tillföras analysen inom en gärningsmannaprofilering?

1.5 Tidigare forskning

Beträffande CIA modellens typologi så hävdar Kocsis att det saknas information om hur beteendena vid brottsplatsen värderas och tolkas utefter brotten som begåtts. Det är oklart hur man går tillväga när man kopplar brotten till den organiserade eller oorganiserade typen av förövare och hur dessa typologier tolkas i en systematisk förklaringsmodell. I och med bristen på information verkar det som att CIA-modellen är beroende av profilerarens bedömningar och jämförelser av beteenden inom brott som är aktuella med hänsyn till CIA- typologin (Kocsis 2007:397). Kocsis menar vidare att det saknas empiriska studier som ger belägg för dikotomin samt att brottsbeteenden är för komplicerade för att kunna tolkas med en dikotomi. En av svaghetererna med dikotomin är att den inte klarar av att skilja på vanligt förekommande

beteenden hos en gärningsman och de som är unika för gärningsmannen (Kocsis 2006:110-111).

Förespråkare för FBI menar att deras metod har varit betydande i hjälpen att lösa många brott mellan 1980-talet och 1990-talet (Ressler 1992: 152, Severin 1994:18). GMP framtagna av FBI/BSU påstods av dem stämma överens med gärningsmannen i 80% av fallen. Men denna utvärdering har gjorts internt av FBI och har inte varit öppen för oberoende vetenskaplig testning (Kocsis 2006:44, Kocsis 2007:329). Canter och hans kollegor har gjort ett försök att testa FBI:s gärningsmannatypologi för att se om denna stämmer överens med gärningsmännen. Då 100 amerikanska seriemördare undersöktes visade det sig att i princip alla uppvisade tecken på att tillhöra den organiserade typen och gav således inte vetenskapligt stöd för typologin (Granhag 2008:240).

Den svenska GMP-gruppen utgår från FBI:s modell vilket innebär att det är en erfarenhetsbaserad profileringsmodell. Belägg för hypoteser inom dessa metoder har mycket att göra med profilerarens erfarenhet och även om statistiska generaliseringar kan vara till hjälp finns det inga krav på vetenskapliga belägg för hypoteser inom denna metod (Granhag 2008:238). Inom de statistiska profileringsmodellerna menar man att hypoteser/förutsägelser om gärningsmän bör backas upp med vetenskapliga referenser (Granhag 2008:242). Den svenska GMP-gruppen har dock utvecklats på ett eget spår ifrån FBI-modellen där de främst fungerar som ett utredningsstöd till de lokala utredarna. De hjälper till, och ser över en utredning i samarbete med de lokala utredarna och är ett bollplank som skall hjälpa utredningen framåt och tillföra utredningen nya perspektiv (Granhag 2008:243-244).

Kocsis genomförde en studie i Australien där han ville undersöka om erfarenhet av utredningar var en viktig förutsättning för att lyckas ta fram överensstämmande profiler. Detta var en av flera studier Kocsis utfört inom samma tema. Studien bestod av ett formulär som respondenterna skulle fylla i beträffande vad de trodde om gärningsmannens olika egenskaper efter att de fått ta del av en mängd information från en brottsutredning. De grupper som deltog i denna studie var mordutredare, nyblivna utredare med minst 10 år som ordningspolis bakom sig och slutligen polisaspiranter under utbildning. Till detta lades en grupp med polisstudenter och en grupp med kemistudenter eftersom dessa använder sig av analytiskt tänkande från sina studier och inte erfarenhet av utredningar (Kocsis 2002:813-814).

Resultatet av studien visade att kemistudenterna lyckades bättre än alla poliskategorier. Bland

dessa hade polisaspiranterna mest träffar gällande sina GMP medan flera av mordutredarna lyckades betydligt sämre än kemistudenterna. Kocsis drar därför slutsatsen att utredarerfarenhet inte är en betydande förutsättning för att arbeta med GMP. Snarare är det kanske så att viljan eller färdigheten att söka högre studier kan vara en bättre förutsättning. Kocsis säger även att en kombination mellan särskild utbildning och erfarenhet kanske är den bästa förutsättningen (Kocsis 2002:819-821).

Det har riktats kritik mot Kocsis studier. Kritiken bestod bl.a. i att de studier där profilerare deltog kunde inte resultatet för profilerarna generaliseras till hela profilerarvärlden. Detta eftersom det finns flera olika profileringsmetoder och att respondenterna var för få till antalet för detta ändamål. Det fanns dessutom ingen statistiskt signifikant skillnad mellan profilerarna och de andra gruppernas medelvärde som sa att profilerarna lyckats bäst vilket också Kocsis tog upp. Dessutom fick profilerarna mer tid på sig eftersom deras svar var de enda som hanterades med postgång (Benell 2006:347,354, 355). Benell et.al antar på dessa premisser att man inte kan dra slutsatser om färdigheter inom profilering baserat på Kocsis resultat (Benell 2006:352-353). Sammanfattningsvis kan man säga att det är oklart hur pass effektiva de olika profileringsmetoderna är och vilken roll erfarenhet spelar för GMP.

I nuläget verkar det inte finnas någon forskning som undersöker den dynamik som finns i samarbetet mellan de två grupperna inom svensk polis idag, hur väl detta samarbete fungerar samt orsaker och bakgrundsfaktorer till detta. Även kopplingen mellan detta samarbete och orsaker till val av profileringsmetod är förmodligen ett hittills outforskat område inom svensk profileringsforskning. Denna kunskapslucka är ett viktigt motiv till min studie.

2. Teori

En betydande orsak till varför profilerare upplevs vara användbara och ett bra stöd av de lokala utredarna (Kocsis 2006:62, Hazelwood 2009:97) kan vara att samarbetet fungerar på ett tillfredställande sätt. En orsak till ett väl fungerande samarbete kan vara de socialpsykologiska mekanismer som begreppsliggörs i den sociala identitetsteorin. Men eftersom denna teori bygger på teorin om in- och utgrupper kommer denna presenteras först.

Människor kategoriserar sig själva som medlemmar inom olika grupper eller sammanhang som de känner att de tillhör eller är delaktiga i. Detta kan vara politiska partier, geografiska områden eller vilken typ av arbete man har och denna gemenskap kallas ingrupp. Det finns här en klar ”vi och dom” känsla och individerna i ens egen grupp antas vara mer

mångfacetterad och komplex än individer i andra grupper där alla antas vara likadana. Dessa andra grupper, utgrupperna, symboliserar grupper eller sammanhang man inte anser sig tillhöra (Brehm 2002:134, Aronson 1999:144-145). När det gäller identifikationen med ingruppen så har vi mer att vinna på om vår grupp ökar i status och mer att förlora om gruppens status minskar ifall vi nu identifierar oss starkt med gruppen (Kenrick 2007:389). För att förtydliga detta ytterligare använder jag följande exempel. I fallet där en grupp bildas av personer från olika grupper kommer jag vara mer positivt inställd till gruppen om det är personer från min grupp som leder och dominerar den eftersom min grupps status då ökar. Hade gruppen letts eller dominerats av personer från en utgrupp som jag inte definierar mig med hade jag inte varit lika positivt inställd. Eftersom den svenska GMP-gruppen mest består av poliser och har en polis som tillförordnad chef gör detta relationen till de lokala utredarna starkare då dessa tillhör samma yrkeskategori. I uppsatsens analysdel skall undersöka om så är fallet.

Denna relation kan också tolkas via den tidigare nämnda sociala identitetsteorin som går ut på att människor stärker sitt eget självförtroende genom att tillhöra framgångsrika grupper.

Människor tenderar även att favorisera de grupper de tillhör i syfte att stärka sitt självförtroende. När man har en social identitet i en grupp innebär att man kan få en känsla av stolthet eftersom man har någon koppling till andra individer inom gruppen (Brehm 2002: 149-150, Kenrick 2007:389).

Social identitet är en av två stora grupper av identiteter. Den andra är personlig identitet. Detta begrepp beskriver ens egna karaktärsdrag och inre egenskaper i förhållande till andra människor (Hogg 2002:125). Sådana karaktärsdrag kan exempelvis vara att man som polis har hög rättsmedvetenhet och besitter stor polisiär erfarenhet.

När det gäller de åsikter en människa har så kan dessa lättare ändras än en attityd. Attityder är ofta mycket svåra att ändra på (Aronson 1999:112) vilket kan påverka ett samarbete beroende på vilken attityd man har till den man skall jobba med. Canter menar att poliser är motsträviga och negativa till nya idéer och när personer utifrån polisorganisationen kommer och talar om hur de skall sköta sina jobb (Muller 2000:241).

Social jämförelseteori är ett begrepp som Leon Festinger myntade. Vad som är intressant i denna teori är att människor tenderar att jämföra sina egenskaper och åsikter med dem som är lika sig själva. Den positiva inställning vi har till dem som är lika oss har sin bakgrund i att de ofta håller med oss, vilket får oss att må bra (Kenrick 2007:237, Brehm 2002:61). Även detta

kan kopplas till hur GMP-gruppen och samarbetet med de lokala utredarna fungerar eftersom grupperna innehåller personer som är lika varandra. Det finns en gemensam positiv inställning till varandra. Hade GMP-gruppen endast bestått av en grupp akademiker eller dominerats av dessa vilket gör likheten är mindre mellan grupperna kan den gemensamma positiva inställningen ha svårare att infinna sig.

3. Metod

Jag har valt att använda mig av en kvalitativ metod eftersom jag vill undersöka om GMP-gruppen använder sig av vetenskapligt framforskade metoder i sina GMP. Vidare kommer det undersökas om det förekommer egna tolkningar baserade på erfarenhet inom en GMP och hur mycket hjälp en GMP tillför en utredning. Då GMP-gruppen arbetar med lokala utredare sker här ett samarbete som kan vara en faktor bakom den hjälp som en GMP upplevs ge en utredning. Kan identifikation, samhörighet, gemensamt språkbruk och ”tänk” med GMP ha något att göra med den upplevda användbarheten. Kan betydelsen av vetenskapliga metoder och egna tolkningar ha någon koppling till denna samhörighet? Detta är en viktig orsak till att jag använt mig av kvalitativ metod. Denna ger mig nämligen utmärkta förutsättningar att undersöka samspel och processer vilket är mycket passande beträffande mina frågeställningar samt de teorier jag valt att använda mig av (Repstad 1999:102).

3.1 Intervjupersoner

Jag har intervjuat två profilerare från GMP-gruppen samt två erfarna brottsutredare som jobbar på länskriminalpolisen i två svenska län som i sitt arbete fått hjälp av GMP-gruppen i flera ärenden. Kontakt med dessa togs via email och telefon. Intervjuerna var strukturerade men det fanns utrymme till följdfrågor för att intervjupersonerna (IP) skulle kunna konkretisera sina svar så att jag förstod dem korrekt. Flera av frågorna förekom i alla intervjuer medan andra var särskilt inriktade efter IP och dennes position. I texten kallar jag mina respondenter för Lokal brottsutredare 1 och 2 (Utr 1,2) eller profilerare 1 och 2 (Pro 1,2). Intervjuerna tog plats på vederbörandes arbetsplats, närmare bestämt på deras tjänsterum och spelades in via en digital utrustning. I intervjuerna försökte jag låta IP utveckla sina svar så mycket de kunde utan min inblandning. Jag var mycket noga med att inte avbryta eller ställa ny fråga för fort för att IP skulle få tid att tala ytterligare.

3.2 Etik och sekretess

När jag skulle genomföra intervjuerna ställdes jag inför problemet att en del av den informationen jag skulle få kunde innehålla sekretesskyddade uppgifter. Då jag själv är polis och har ett avtal om att inte avslöja sekretesskyddade uppgifter gjordes dessa oigenkännliga i framställningen vilket faller under konfidentialitetskravet (Forskningsetiska principer 1990:12). Intervjupersonerna (IP) informerades om att deltagandet var frivilligt, de hade möjlighet att avbryta intervjun om de önskade (Forskningsetiska principer 1990:7). Samtycke till intervjuerna gavs utan några tveksamheter och IP hade även möjlighet att diktera eventuella villkor för intervjun som var att intervjuerna skulle utföras på deras ort i deras tjänsterum (Forskningsetiska principer 1990:9). Det förelåg inga som helst krav eller påtryckningar från mitt håll på att IP skulle fortsätta intervjuerna trots ett eventuellt motstånd (Forskningsetiska principer 1990:10). Slutligen meddelades IP att de hade möjlighet att få gå igenom uppsatsen och få en kopia när den var klar (Forskningsetiska principer 1990:12)

3.3 Intervjubearbetning

Tolkning och analys av intervjuer måste utföras på ett systematiskt sätt men är samtidigt en process som till stor del har att göra med den egna kreativiteten och med den egna stilen (Repstad 1999:95). Det är även så att generella regler gällande kvalitativ analys är svåra att sätta upp då de kan utföras på flera sätt. Jag har valt att lägga upp arbetet på följande vis:

När jag läste igenom intervjutexterna hittade jag flera uppslag till fördjupade analyser. De teman jag hittade i texten klipptes ut och samlades i ett annat dokument tillsammans med kommentarer (Repstad 1999:106,108). Dessa teman var sprungna ur mina frågeställningar. När jag skapat huvudteman skapade jag underkategorier till dessa teman då en helhetsanalys bygger på flera delanalyser (Repstad 1999: 108). Då nya teman och underkategorier uppstod medan andra föll bort i olika delar av processen gick bearbetningens faser in i varandra, vilket är typiskt inom kvalitativ forskning (Repstad 1999:96).

När mina teman och underkategorier var klara var det dags att dra slutsatser ifrån materialet där mönster, samband och skillnader togs upp och även vissa diskussioner infogades (Repstad 1999:109). Då materialet aldrig kan vara fullständigt överensstämmande med verkligheten kan det ändå finnas likheter och mönster som är intressanta att undersöka (Repstad 1999:97). Slutligen etablerades ett antal slutsatser av intervjuerna utefter frågeställningarna vilka sedermera skulle bearbetades i diskussionen. Följande huvudteman och underteman användes:

3.4 Samarbete

Här har jag samlat det som framkommit om samarbetet på fältet. Undertemat Funktionalitet behandlar hur väl samarbetet har fungerat och orsaker till detta. Undertemat Relationer tar upp den identifikation och respekt som genomsyrar samarbetet. Undertemat Användbarhet syftar till att samla allt som har med hur nödvändig GMP-gruppen upplevs vara av båda grupperna samt vad de används till.

3.5 Polisiära erfarenheter

Detta huvudtema handlar om den betydelse som polisär erfarenhet har för grupperna och vilka fördelar denna uppfattas ha. Här finns inga underteman.

3.6 Vetenskaplighet

Under detta huvudtema tas betydelsen av vetenskaplighet upp. Underteman här är Legitimitet där det tas upp huruvida GMP-gruppen använder sig av vetenskapliga metoder i sina GMP och i så fall i vilken utsträckning.

3.7 Kritik

Subjektivitet finns med i all samhällsvetenskap men den blir mycket mer tydlig inom kvalitativ forskning (Repstad 1999:99). Forskningseffekt är något som kan påverka forskningsresultatet (Repstad 1999:55). Detta faktum kan begränsa min kritiska förmåga men eftersom jag är medveten om att detta i första hand är en vetenskaplig framställning kommer jag i möjligaste mån låta detta styra tolkningar och värderande inslag. Något som också kan ha skapat en forskningseffekt är att IP även identifierar sig med mig och därför förutsätter att jag förstår vad de menar i sina utsagor eftersom vi tillhör en gemensam grupp (poliser och akademiker). En feltolkning kan därför ha skett men för att i största möjliga mån eliminera detta försökte jag få IP att utveckla sina svar när en sådan tveksamhet uppstod.

4. Resultat och analys

Resultatet och analysen av intervjuerna kommer att redovisas i enlighet med de tre tidigare nämnda huvudtemana. Citat kommer även att förkomma för att bygga under mina resonemang. Citat är viktiga för läsaren eftersom de ger en inblick i IP begreppsvärld och inställningar samt att det gör författarens tolkningar lättare att följa och själv jämföra för läsaren när denne ser varifrån tolkningen härstammar (Repstad 1999:121). En mer begreppsorienterad analys följer i Kap 5.

4.1 Samarbete

4.1.1 Funktionalitet

Det framkom flera upplevda positiva aspekter i samarbetet mellan brottsutredarna och GMP-gruppen. Det framkom ett visst mönster mellan båda profilerarna som tryckte mest på den hjälp de kunde erbjuda brottsutredarna och att dessa var nöjda med GMP-gruppens insatser. Pro 2 sade:

”De vi samarbetar med kommer ofta igen och ibland kan man undra på objektiva grunder vad vi egentligen bidragit med till det brott vi samarbetat kring. Om det fortfarande är ouppklarat tycker de ändå att det är fruktbart att på något sätt ha oss som bollplank och att diskutera med”.

Pro 1 ville trycka lite extra på dialogen mellan brottsutredare och profilerare samt förklarade varför samarbetet har varit så positivt.

”Från vårt perspektiv tycker vi nästan att det alltid fungerar bra. Det blir ju någonstans en selektion också för vi skulle inte jobba med personer som det inte skulle fungera bra med. De skulle antagligen inte kontakta oss om de inte är intresserade av våran hjälp så det är möjligen också färgat av det. Men det som är väldigt givande i samarbetet med utredarna är att den här dialogen som sker”.

Pro 2 berättade att det fanns polisområden i landet där de aldrig varit. Detta kan ha gjort att de lärt känna de lokala utredarna i de länen de oftare besöker och därmed byggt upp en yrkesmässig relation med dessa vilket förbättrat samarbetet.

”Sen är det ju vissa ställen där vi aldrig har varit, det finns ju orter och län där det nästan aldrig händer sådana här brott som vi sysslat med”.

En likhet hos alla IP visade sig vara den gemensamma åsikten att samarbetet fungerar bra mellan de två grupperna och att det inte fanns några problem. Utr 2 sammanfattar detta bra när han på fråga om det fanns något negativt i samarbetet uppgav:

”Olika uppfattningar finns men inte som stör för då skulle vi ju inte använda dem. Det är ju frivilligt av oss att använda dem i förundersökningen och vi har som sagt ett gott samarbete med GMP”.

Det förfaller vara utredarna på den lokala polismyndigheten eller åklagaren som är ytterst ansvariga för utredningen även fast GMP-gruppen kopplas in. De har en ledande roll över GMP-gruppen och avgör själva vad de skall göra med GMP-gruppens bidrag till utredningen i form av exempelvis profileringar. Båda brottsutredarna gav denna information. Utr 1 betonade att det var han som hade ledningsfunktionen i samarbetet.

”Det är inga som helst problem. Vi har inga murar mellan oss, här är det jag som bestämmer. Har jag tagit hit dem så kan jag följa deras rekommendationer, de kommer inte hit och säger till mig vad jag skall göra”.

Det hittades även ett mönster i de två utredarnas inställning gällande GMP-gruppens kompetens. Utr 2 sammanfattade detta när han sade:

”Jag tycker nog att det är bra med en spetskompetens”/.../ ” det är en för bra kunskap för att inte använda den”.

Alla IP uppgav klart och tydligt att det inte fanns några problem inom samarbetet. Det som kunde tänkas vara negativt var att GMP-gruppen inte kom in tillräckligt snabbt in i utredningen och att de ibland är upptagna. Utr 1 sade:

”Det som fungerar dåligt i så fall det är att de är bundna av olika ärenden så det tar tid när man vill ju ha hit dem ”knäpper med fingrarna” så fort. Det kan ju vara det och de är trots allt en grupp, det borde kanske vara två”.

4.1.2 Relationer

Inom GMP-gruppen är det vanligtvis en utredare som är ansvarig för ärendena inom den egna gruppen. Detta samband framkom i båda profilerarnas svar. Pro 2 svarade följande:

”Det brukar vara någon av utredarna som är ärendeansvarig som vi kallar det för”/.../” sen skriver vi som är utredare och ärendehandläggare ett utkast till ett utlåtande som alla i gruppen tittar på”.

Detta innebär att det är poliser som arbetat med utredningar tidigare som oftast är de som har det övergripande ansvaret för GMP-gruppens uppgifter. Det är dessutom en brottsutredare som är tillförordnad chef för GMP-gruppen, vilket innebär att brottsutredarna har lednings- och samordningsfunktion för gruppen medan övriga funktioner arbetar under dessa. Denna konstellation kan göra att samarbetet fungerar bättre eftersom brottsutredarna kan identifiera sig med GMP-gruppen i enlighet med den sociala jämförelseteorin (Kenrick 2007:237). Pro 2 sade följande om chefskapet i gruppen:

”Brottsutredare N.N är tillförordnad chef här och hon har bakgrund som sexual- och familjebrottsutredare”.

Utr 1 som hade arbetat som polis med flera av de poliser som ingår i GMP-gruppen uppgav att samarbetet gick lättare för honom eftersom han hade en långvarig yrkesmässig relation till flera av dem. Eftersom brottsutredaren identifierar sig med poliserna i GMP-gruppen då de arbetat tillsammans och har koppling till varandra kan detta ha en grund i teorier kring den sociala identitetsteorin (Brehm 2002:149-150, Kenrick 2007:389).

”Eftersom jag varit i Stockholm har jag en fördel i och med att jag känner i stort sett samtliga på sitt sätt, det är därför lättare för mig”.

Pro 2 var insatt i de problem som kunde uppstå i samarbetet när en akademiker kommer till polisen och skall delge sin syn eller tankar kring ett ärende eller gärningsman. Men detta har blivit bättre med tiden och är inte alls samma motsättningar som tidigare, vilket klargjordes genom följande citat:

”Och på samma sätt var det i början då det skulle komma en psykiater till en polisstation bland ärrade mordutredare och förklara att de måste tänka si och så för att förstå den här gärningsmannen. Man såg att den generationen som var då hade lite svårt att tänka sådär. En akademiker som kommer in i huvudkvarteret, det var dom inte så vana vid. En rättsläkare kom då och då men sådana här flumgubbar tänkte man. Men så är det inte

alls så numera utan de är tacksamma. Dom har lärt sig att de här går att prata med och de kan förklara saker för oss utan att vi känner oss generad, så nu idag fungerar det alldeles utmärkt”.

I samband med detta gav Utr 1 sin syn på saken då han berättade att akademikerna inom GMP-gruppen har fått in ett ”polistänk” dvs. att de förstår polisiära begrepp och hur polisarbete och utredningar fungerar. Han fortsatte att berätta att de flesta inom GMP-gruppen ändå var poliser i grunden och att det inte var några problem med den biten vilket ytterligare visar hur den sociala identitetsteorin kan förklara bakgrunden till uppfattningen. Pro 1 uppgav att man som akademiker måste visa ödmjukhet i samarbetet med de lokala utredarna. Man kan inte som profilerare komma in och försöker revidera arbetet och tala om vad som gjorts fel eftersom då kan lätt konflikter uppstå. Men eftersom de lokala utredarna hör av sig igen är det ett tecken på en gemensam social identitet.

Ett mönster uppkom när båda brottsutredarna uppgav att det var en viktig faktor att GMP-gruppen bestod av poliser. Detta kan ha sin grund i en yrkesmässig identifikation i enlighet med teorierna kring social identitet (Brehm 2002:149-150, Kenrick 2007:389) . Utr 1 som arbetat med flera av GMP-gruppens poliser tidigare hade om än större identifikation med poliserna på GMP-gruppen eftersom de arbetat ihop i samma miljö. Han berättade att han kände stor respekt för dessa eftersom de var kollegor som han litade på, detta gällde även hans nuvarande kollegor på hans rotel.

Utr 2 menade att det är bra att GMP-gruppen har sina nuvarande positioner men ansåg ändå att poliserna hade den viktigaste funktionen. Detta faktum gör att identifikationen med GMP-gruppen främst framträder som en polisiär identifikation. Följande uttalande av Utr 2 kan även knytas till ovanstående om hur akademiker fungerar i samarbetet med poliser.

”Jag tror på en sammansatt grupp och jag tror att om det till exempel inte skulle vara några poliser alls med tror jag att det skulle bli svårare för dem. Har de varit poliser förstår man omständigheterna hur man ser på vissa saker”.

4.1.3 Användbarhet

Jag menar att alla IP har en slående gemensam uppfattning om hur GMP-gruppen bör användas av polismyndigheterna. Mönstret som visade sig var att insatserna främst bestod i av att vara ett ”bollplank”, vilket kan citeras från alla IP. Det vill säga att utredarna och

profilerarna bollar idéer och reflektioner med varandra som har att göra med ärendet. Man göt detta i hopp om att nå slutsatser om brottet eller nya möjligheter till sökande i en viss riktning. Bollplank förekommer även inom litteraturen kring den svenska GMP-gruppen och har där samma innebörd som IP beskriver (Granhag 2008:243). Utr 1 nämner ordet bollplank i detta sammanhang inte mindre än fem gånger, bl.a. när han säger:

”Ja bollplank i den bemärkelsen att man kan bolla idéer med dem. Man bollar idéer ständigt med dem. Man tester sina idéer mot deras idéer så att säga för att se om man ligger rätt. Tycker de att det stämde? Kan det vara si eller kan det vara så va?”.

Pro 1 berättade att de genom att vara ett bollplank kan ge nya inspel och reflektioner till utredningen. Pro 2 stärker denna gemensamma uppfattning och lägger till att det är denna viktiga roll de spelar. Ett ytterligare starkt mönster var att en av GMP-gruppens främsta uppgifter var att se på ett ärende men nya ögon utan förutsättningar, uppfattningar och kunskap som är färgad av polismyndighetens område och bakgrund. Men också att kunna ge ett andra utlåtande som kan jämföras med utredarnas hypoteser kring brottet. Utr 2 sammanfattar den gemensamma uppfattningen på följande sätt:

”Deras roll är att de ska vara väldigt objektiva. De kommer in och läser det konkreta och har inte pratat med föräldrar. De får inte det här andra så att det blir en second opinion här ”/...” man vill många gånger ha en icke-påverkad insyn i arbetet”.

När det gäller vilka ärenden GMP-gruppen kallas in på var det i stort sätt en samlad uppfattning bortsett från några avvikelser. Det finns ett genomgående mönster där alla IP framhäver driftstyrda mordärenden som en stor del av det som behandlas. Pro 1 sammanfattade denna gemensamma åsikt och svarade följande på fråga om vilka ärenden de främst kallas in på:

”Man kan grovt säga att det i första hand handlar om dödligt våld, mordärenden. Inom det fältet kan man säga att det skall vara någon typ av driftstyrda brott”.

Alla IP nämnde även mordbränder som ett av huvudärenderna förutom mord samt alla utom Utr 1 nämnde att sexualbrott och utpressningar var ett av de vanligaste ärendena GMP-gruppen kallades in på. Det uppstod klara skillnader i uppfattning om vilka ärenden som GMP-

gruppen användes till då det gällde rån och stölder. Här ansåg Utr 1 att man i praktiken kunde få GMP-gruppen inkopplad i vilka ärenden som helst.

”Det finns inget som hindrar att man kan kalla på GMP i vilket ärende som helst. Sen är det en prio-fråga givetvis om de kommer men de har inga begränsningar i den GMP-gruppen. Det kan också vara en massa stölder likaväl som ett mord egentligen”/.../ ”En del rån kan det nog vara också”.

Pro 1 hade en annan uppfattning och sade i sin intervju följande som motsäger detta.

” Vi jobbar inte med avrättningar i mc-miljö, rånskjutningar eller den typen av rationella motiv där man kan se att det finns ekonomisk vinning eller att det finns någon kriminell organiserad brottslighet. Det är inte vår typ av ärenden vi håller på med som torpedverksamhet eller beställda avrättningar. Så den typen av mordärenden jobbar vi inte med. Normalt sett”.

Det sista Pro 1 säger ger ett visst förbehåll eftersom ”normalt sett” kan tolkas som att det kan vara i särskilda fall man även tar itu med dessa ärenden men detta klargjordes inte vidare. Utr 2 antydde att GMP-gruppen kan kopplas in vid rånärenden dock i mindre utsträckning då han i samband med frågan om vilka ärenden GMP-gruppen användes till bl.a. sade:

”Inte så mycket rån”.

4.1.4 Polisiära erfarenheter

Gällande erfarenhet framträder ett genomgående mönster i mitt material. Alla tyckte att erfarenhet hade en viktig roll inom GMP, dock med lite olika synsätt. Erfarenheten inom polisiära sammanhang upplevdes vara viktig, vilket är en egenskap som knyter samman GMP-gruppen och brottsutredarna som begreppsliggörs i den sociala jämförelserteorin (Kenrick 2007:237). Utr 1 tyckte att erfarenhet var det viktigaste hos en profilerare och att man hade just polisiär erfarenhet av något slag, vilket man även kunde få genom att jobba med polisen som en psykiater.

”Ja det är jävligt viktigt , erfarenhet är otroligt viktigt ”/.../” Man kan inte komma direkt från studierna tycker jag. Man måste ha varit ute i verkligheten, det är klart man kanske inte behöver ha varit ute i verkligheten inom polisen alla gånger men eftersom det är det vi pratar om nu”/.../” Du kan få erfarenhet utan att ha varit polis för att när du jobbar kommer du in i det polisiära som psykiater N.N som har jobbat med trasiga människor hela sitt liv och det är med en jävla erfarenhet”.

Här framkommer också attityder att personer utanför polisorganisationen som precis är klara med studierna inte skulle vara lämpliga i en GMP-grupp, attityder som kan vara svåra att ändra på (Aronson 1999:112). Utr 2 instämde i att erfarenhet från många utredningar är viktigt men att vetenskaplighet även var en viktig del inom GMP. Pro 1 gav medhåll i detta och tillade att den blandade erfarenheten inom GMP-gruppen var viktig. Till detta knöt även Pro 2 an då denne ansåg att erfarenheten skapade en statistisk bas i minnet där information kunde hämtas när det behövdes.

”Ja men vi använder oss nog av mycket erfarenhet, det gäller för alla av oss här. Man måste ha vart med om ett antal sådana här utredningar utanför profileringen så att säga för att man skall kunna ja. Erfarenhet och sånt där är ju som statistik fast man har den i huvudet. Ser det ut såhär på en brottsplats brukar det vara såhär och det stämmer ju i nio fall av tio, man känner ju sig ibland som en meteorolog på TV”.

Dock så framkom ytterligare ett samband mellan Pro 1 och Utr 2 där båda tyckte det var en positiv aspekt att GMP-gruppen hade en erfarenhetsbas i och med att de har sett så många utredningar med grova brott. De hade därför en större referensram när de skall hjälpa till med att lösa sådana brott ute i myndigheterna. Pro 1 sammanfattade deras gemensamma uppfattning.

”Eftersom vi sitter centralt med väldigt många fler ärenden än vad man gör ute i länen. Jag menar åker du till en lokal utredare ute i polisområdena så kanske en lokal utredare har sett ett mord under hela sin yrkeskarriär om ens det och här har vi 10, 15, 20 mord om året, så att det blir en erfarenhetsbas”

4.1.5 Vetenskaplighet

Beträffande de metoder som GMP-gruppen använder sig av och dess eventuella vetenskapliga uppvisas ett tydligt mönster. Båda profilerarna uppgav att profileringsstrategierna kommer från Nordamerika och FBI. Vissa personer på FBI har varit särskilt framträdande. GMP-gruppen har valt att följa FBI:s grundstruktur för att ha ett slags schema för arbetssättets olika delar. Men under vägen ha de själva lagt till riktlinjer som bättre passar Sverige p.g.a. skillnader i bl.a. kultur och klimat. Pro 1 sade följande om dessa mönster:

”Det är ju någon sorts grund som kommer ur den typen av litteratur från FBI, BSU och sen enskilda aktörer som Hazelwood och Douglas. Någonstans där kan man säga att det tagit sin utgångspunkt”/.../” Det var de som startade och var tidigt ute men sen för vår del som befinner oss i Sverige så kan det ibland vara mycket mer värt

att hämta information ifrån England eller Tyskland som också har en del forskningsverksamhet för att de nordamerikanska situationerna stämmer inte med hur vi har det i Sverige. Folk är mycket mer bilburna. Man har ett annat klimat. Kvinnor går inte ute på samma sätt som dom t.ex. gör i Sverige, vi har det så himla kallt här så våra hus är mycket mer igenstängda och slutna och vi sover inte med myggnät som fönster som dom gör /.../” det jag skulle säga som egentligen kommer från det nordamerikanska är på något sätt det här att strukturera upp en analys i att man gör det metodiskt och strukturerat. Man går igenom de här olika delarna i utredningen med den typen av arbetssätt. Det bygger väl egentligen inte på någon forskning av att såhär analyserar man bäst ett ärende utan det är någon sorts praxis för hur man väljer att lägga upp det på ett sätt som fungerar bra och ger bra utfall”.

Det visade sig alltså att GMP i Sverige inte endast lutar sig mot FBI:s modeller och forskning utan även emot europeisk forskning men ändå använder sig av FBI:s praxis. Det var dock bara Pro 1 som sade just detta medan Pro 2 framhävde att man utvecklat egna metoder i Sverige under åren som gått och nämnde inget om stöd från europeisk forskning. Skillnaden här består i att Pro 1 verkade vara mer forskningsinriktad i sin syn på GMP medan Pro 2 är mer erfarenhetsinriktad. Det visade sig även att GMP-gruppen inte hade några krav på sig ifrån Rikspolisstyrelsen att GMP-metoderna skulle vara vetenskapliga. Båda Pro uppvisade ett starkt samband då båda uppgav att detta inte fanns vilket Pro 2 sammanfattar på följande sätt:

”Nej gudskelov det har vi inte hört någonting om än”.

Detta är ett starkt uttalande som endast uttrycktes av den profilerare med polisiär bakgrund. Det avslöjar att inställningen till vetenskapliga profileringsmetoder är att detta skulle vara besvärligt och att man inte ser positivt på en sådan utveckling.

4.1.6 Legitimitet

När det gällde profileringsmetodernas vetenskapliga förankring var det endast Pro 1 och 2 som gav sina synpunkter på detta. Mycket klara mönster uppstår här då båda tydligt uttrycker att deras metoder inte är vetenskapliga och att de inte känner till någon utvärderingsforskning på de metoder de använder sig av. Alltså om det finns forskning som har testat deras metoder och utvärderat vilka vetenskapligt sätt som ger bäst resultat. På fråga om detta svarade Pro 1 följande som sammanfattar deras uppfattning:

”Jag skulle säga att det inte är det, alltså jag skulle kunna säga att jag tror mig veta att det inte finns någon sån utvärderingsforskning på den arbetsmetodiken, men det är vad jag känner till”.

Men Pro 2 förklarar att det finns vetenskapliga metoder med i profileringsmetoderna som kommer ifrån det rättsmedicinska, kriminaltekniska och beteendevetenskapliga fälten men också erfarenhet som gör att arbetet i slutändan inte kan kallas rent vetenskapligt. Pro 1 ger en förklaring som knyter an till detta som uttrycker problemen med att kunna göra den svenska GMP vetenskaplig.

”Ju mer man fördjupat sig i området och arbetsmetodiken så är det inte riktigt. Det är om man vill göra det omätbara mätbart någonstans. Det är väldigt svårt att mäta vad ger det här arbetssättet överhuvudtaget ger”/.../” de ärenden vi jobbar med är inte representativa för mordärenden för dem är svårupplärade redan från början. Så det ligger i sakens natur om man säger. Så att på det viset kan det vara svårt att göra någon sorts utvärdering av vad som fungerar och inte fungerar”.

Pro 1 berättar att det finns ett stort utrymme för egna tolkningar inom GMP. Det verkar inte vara så att man måste hålla sig till några mallar eller hänvisa sina hypoteser till någon sorts forskning även om forskningsrapporter används för att få idéer i en utredning. Hypoteserna verkar dyka upp i dialog inom GMP-gruppen eller mellan GMP-gruppen och utredarna och har inte krav på referenser. Pro 2 ansåg att mycket tolkning förkom hos alla inom GMP-gruppen. Erfarenheten är källan till detta vilket denne berättade om i samband med ett uttalande om att erfarenhet är som statistik för minnet. Pro 1 sammanfattar.

”Jag skulle säga att det finns allt utrymme för allt som man tro sig kunna fungera i utredningen”.

Utefter vad profilerarna berättar om uppföljning av ärenden som klarats upp så finns det material för en kunskapsbank där man skulle kunna använda detta som forskningsmaterial och utvärdera vilka profileringsmetoder som bäst stämt överens med gärningsmannen eller i vilken typ av brott profilerna stämmer bäst. GMP-gruppen hade tidigare utsatts för en vetenskaplig prövning gällande deras profilers träffsäkerhet av en psykologstuderande, där detta resultat enligt Pro 2 uppgick till 73% i överensstämmande profiler med gärningsmannen. Det är t.o.m. så att GMP-gruppen ibland gör uppföljningar och intervjuar gripna gärningsmän för att se hur rätt man låg. Man får även reda på delar ur deras rättspsykiatriska undersökningar men detta material sparas inte.

”I vissa enstaka ärenden har vi vart ute och pratat med förövarna när det är klart. Man har gjort en slags intervjuer eller samtal med personerna bara för att på något sätt få mer feedback på hur det tänktes och hur gick

det här till”/.../ men vi har ingen sådan här mall för att följa upp eller att vi gör någon statistikinläggning och hur funkar det här”.

5. Sammanfattande diskussion

Denna uppsats har handlat om den svenska GMP-gruppen och frågan om deras GMP-metoder är vetenskapligt utformade och ifall egna tolkningar används av profilerarna i sitt arbete. Den har även behandlat den användbarhet en GMP upplevs ha och hur mycket den tillför en utredning. Slutligen har även samarbetet mellan de två grupperna tagits upp i syfte att se hur väl detta fungerar och faktorerna bakom detta möte mellan centralt och lokalt placerade polisenheter.

Det visade sig i resultatet att GMP-gruppens främsta funktion är att vara ett stöd till utredningen och att se på en utredning med nya ögon för att ge en slags second opinion. Arbetet gällde alltså inte främst att göra en GMP på en okänd gärningsman utan att ge en ny syn eller vinkling på ärendet som inte är färgad av lokala faktorer. Ordet bollplank är något som alla IP yttrade och detta är en metafor för att GMP-gruppen i kommunikationen med de lokala utredarna skall diskutera, utbyta idéer, tankar och förslag som för utredningen framåt. Detta var något de lokala utredarna uppskattade och att GMP-gruppen var ett bra hjälpmedel. Ordet användes dessutom i den svenska litteraturen om GMP-gruppen vilket stärker dess betydelse i samarbetet ytterligare (Granhag 2008:245). Det framkom även ifrån båda grupperna att GMP-gruppen ibland bara bekräftar de lokala utredarnas hypoteser, vilket ger dem ett kvitto på att de legat rätt i tankegången. Trots att inte ärendena alltid klaras upp ville de lokala utredarna ha fortsatt framtida hjälp av GMP-gruppen, vilket är en vanlig företeelse runt om i världen (Kocsis 2006:62, Hazelwood 2009:97). Det var i stort sett en enad uppfattning om att GMP-gruppen främst användes till mordärenden, mordbrand, sexualbrott och utpressning. Däremot skiljde sig uppfattningen åt när det gällde annan typ av brottslighet. En av profilerarna uppgav att man inte sysslade med rån eller stölder medan en av utredarna ansåg att man kunde kalla in GMP-gruppen till vilket ärende som helst. Den andra utredaren ansåg detta vara en möjlighet om än mer sällsynt. Härmed är alltså frågeställning ett besvarad samt delsyftet gällande de brott som GMP-gruppen arbetar med.

Beträffande frågeställning tre och fyra samt delsyftet som behandlar GMP-gruppens metoders ursprung framkom följande. De GMP-metoder som GMP-gruppen använder sig av når föemodligen inte upp till de krav som ställs för att kallas vetenskaplighet (Ejvegård 2003:17-

20). Orsakerna till detta är att arbetet med en GMP är öppet för personliga tolkningar utan krav på forskningsreferenser gällande skapandet av en GMP, vilket står i kontrast till de statistiska profileringsmodellerna (Granhag 2008:242). En av profilerarna sa rent ut att metoderna de använder inte är vetenskapliga. Det framkom även åsikter om svårigheter att göra en GMP vetenskaplig då det i så fall skulle handla om att göra det omätbara mätbart. Brotten de jobbar med är svåruppklarade och inte representativa för vanliga mordärenden och endast ett fåtal av brotten klaras upp och därför upplevs det svårt att mäta vad deras arbets sätt egentligen ger och vad som fungerar. Den andra profileraren tyckte att det var skönt med en relativt kravlös profileringsmetod och verkade därför inte positiv till att öka vetenskapligheten. Det är dessutom så att den grundmodell GMP-gruppen använder sig av kommer från FBI. Dessa metoder påstås vara vetenskapliga av FBI med en träffsäkerhet på 80% . Profilerarna uppger dock att de utvecklat sina GMP-metoder efter de förhållanden man har i Sverige genom bl.a. litteratur och forskning ifrån Europa.

Men trots dessa resultat är det inte sagt att den svenska GMP-gruppen är helt avskild från vetenskaplighet. Alla anställda i GMP-gruppen har någon form av vetenskaplig skolning i form av kurser eller titlar samt erfarenhet av att arbeta vetenskapligt. Vetenskapliga studier och kunskap kan bidra till idéer som bakas in i en GMP. Detta räcker dock inte för att nå upp till ett strikt krav på vetenskaplighet eftersom egna fria tolkningar även används. Härmed är den tredje och fjärde frågeställningen besvarad samt tillhörande delsyfte.

Alla IP uppger att samarbetet mellan dem fungerar utmärkt och att det knappt fanns några problem förutom att GMP-gruppen inte alltid hann med att hjälpa till i alla ärenden de önskas till. Denna samsyn kan troligtvis förklaras av den sociala identitetsteorin (Brehm 2002: 149-150, Kenrick 2007:389). Eftersom GMP-gruppen leds av en person som i grunden är polis och att ingruppen till största delen består av poliser kan det vara så att GMP-gruppen och de lokala utredarna känner att de har en koppling till varandra där en social identifikation sker. De känner en stolthet i att det är poliser som leder GMP-gruppen. Som polis favoriseras gruppen poliser i syfte att stärka självförtroendet. Det uppges även av en lokal utredare att de i GMP-gruppen som inte är poliser har fått in ett ”polistänk” och det framgår att de respekteras för detta. Det kan vara så att de lokala brottsutredarna även ser dessa personer som medlemmar i gruppen ”poliser”, vilket skapar en samhörighetskänsla med dessa icke-poliser. Det kan också vara så att poliserna i GMP-gruppen som brottsutredarna identifierar sig med ger icke-poliserna en validering som kompetenta eftersom de får vara med i GMP-gruppen.

Därför accepterar och respekterar brottsutredarna de centrala icke-poliserna. De lokala utredarna uppger även att det är de som leder utredningen i samarbetet med GMP-gruppen och att hjälpen ifrån dem är frivillig på brottsutredarens begäran. Detta kan också vara en faktor i hur väl samarbetet fungerar eftersom en konflikt kan uppstå om någon utifrån kommer in och säger hur en person skall sköta sitt jobb. Men det verkar alltså inte vara fallet.

Vad som även kan vara en faktor i detta samarbete är sociala jämförelser (Kenrick 2007:237). De grupperna och då främst de som är poliser inom respektive grupp kan enligt jämförelseteorin ha en positiv inställning till varandra. De tillhör samma yrkeskategori, man stöttar och håller med varandra vilket ger yrkesmässig tillfredsställelse. Detta kan ha en inverkan på samarbetet eftersom inställningen är positiv till dem som leder och dominerar GMP-gruppen. Man har större respekt, lyssnar på varandra och förstår varandra då man pratar samma språk. Man är mer benägen att få samarbetet att fungera eftersom man identifierar sig med varandra.

Detta är också i linje med vad FBI-metodernas förespråkare anser. Främst Hazelwood menar att långvarig erfarenhet av utredningar och intuition är det viktigaste egenskaperna för en profilerare (Kocsis 2006:31). Alla IP skattade erfarenhet som mycket viktigt och eftersom detta används när en GMP skapas kan det ytterligare göra att de lokala utredarna kan knyta an till GMP-gruppen och deras metoder. Detta kan förklara varför man utgått just ifrån erfarenhetsbaserade profileringsmodeller. Attityder till den polisiära erfarenheten kan vara en viktig faktor när det gäller vilken bakgrund en GMP-grupp har. Detta och den identifikation som de lokala utredarna känner med en GMP-grupp gällande respekt och kompetens kan med vara betydande.

Långvarig polisiär erfarenhet kan vara ett kitt som gör att de två grupperna känner ytterligare identifikation med varandra. Detta eftersom erfarenheten är en egenskap i den personliga identiteten som poliserna i grupperna innehar och att alla IP skattar denna högt. Inom gruppen poliser väger erfarenhet tungt och i och med att alla IP delar denna uppfattning är det en viktig egenskap för att få tillhöra gruppen. Detta stärker medlemmarnas självförtroende genom delaktighet i en grupp som premierar just deras egenskaper.

Om samarbetet mellan de två grupperna inte fungerar kan en social och yrkesmässig barriär uppstå som gör att grupperna inte tycker sig ha något gemensamt. I teoretiska begreppssammanhang kan man jämföra detta med att en ingrupp skulle arbeta tillsammans med en utgrupp vilket skulle kunna utmynna i olika typer av konflikter. Detta skulle

exempelvis kunna vara fallet om en grupp akademiker utan polisiär anknytning anställdes för att arbeta med vetenskapligt förankrade GMP-metoder. En av brottsutredarna nämner att en GMP-grupp utan poliser skulle få det svårare eftersom man då inte skulle förstå de omständigheterna som poliser förstår. Canter menar att poliser kan vara negativt inställda och motsträviga till nya idéer när personer utifrån polisorganisationen kommer och talar om för dem hur de skall arbeta (Muller 2000:241). En av profilerarna menar att det inte är på det sättet utan att dagens svenska poliser har mer acceptans för sådant. Men attityder kan vara svåra att ändra på (Aronson 1999:112). Trots att poliser kanske är mer öppna för nya idéer i nuläget kan Canters uttalande fortfarande vara aktuellt. Den första brottsutredaren uppger att en person direkt från studierna inte är lämplig som profilerare utan att erfarenhet krävs. Den första profileraren verkade medveten om problematiken och uppgav att det var viktigt att akademiker är ödmjuka i sin kommunikation med polisen. Dessa resultat besvarar slutligen den andra frågeställningen samt delsyftet gällande orsak till val av GMP-metod.

Avslutningsvis så finns det grunder för en kunskapsbank inom svensk GMP eftersom GMP-gruppen ibland gör uppföljningar när ett ärende klaras upp. Man tittar då på hur rätt man låg i prediktionerna bl.a. genom samtal med gärningsmannen och information från den rättspsykiatriska undersökningen. Dock sparar man inte detta material någonstans, varken i författad eller statistisk form. Det har redan gjorts en undersökning av en psykologistuderande Det har redan gjorts en undersökning av en psykologistuderande på GMP-gruppens träffsäkerhet och ytterligare studier kring gruppens resultat skulle göras möjliga om uppföljningsmaterialet sparades.

Det skulle vara användbart för GMP-gruppen av två skäl att spara materialet. Man skulle kunna gå tillbaka och jämföra aktuella ärenden med gamla liknande ärenden i hopp om att finna likheter samt att forskning på detta material kunde utveckla de svenska GMP-metoderna ytterligare, kanske i en mer vetenskaplig riktning.

gruppen ibland gör
på GMP-gruppens träffsäkerhet och ytterligare studier kring gruppens resultat skulle göras möjliga om uppföljningsmaterialet sparades.

Det skulle vara användbart för GMP-gruppen av två skäl att spara materialet. Man skulle kunna gå tillbaka och jämföra aktuella ärenden med gamla liknande ärenden i hopp om att finna likheter samt att forskning på detta material kunde utveckla de svenska GMP-metoderna ytterligare, kanske i en mer vetenskaplig riktning.

Referenser och litteraturförteckning

Aronson, Eliot (1999) *The social animal* (8 ed.), New York: Worth publishers

Benell, C., Jones, N.J., Taylor, P.J., Snook, B (2006) Validities and Abilities in Criminal Profiling: A Critique of the Studies Conducted by Richard Kocsis and His Colleagues. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 50 (3), 344-360.

Brehm, S.S., Kassin, S.M., Fein, S (2002) *Social Psychology* (5 ed.), Boston New York: Houghton Mifflin Company

Douglas, J., Burgess, A.W., Burgess, A.G., Ressler, R.K (2006) *Crime classification manual A standard system for investigating and classifying violent crimes* (2nd ed.), San Fransisco CA: Jossey-Bass

Ejvegård, Rolf (2003) *Vetenskaplig metod*, Lund: Studentlitteratur

Granhag, P.A., Christiansson, S.Å (2008) *Handbok I rättspsykologi*. Stockholm:Liber AB

Hazelwood, R. Burgess, A.W (2009) *Practical aspects of rape investigation. A multidisciplinary approach* (4 ed.) Boca Raton FL: Taylor Francis Group.

Kenrick, D.T., Neuberg, S.L., Cialdini, R.B (2007) *Social Psychology Goals in interaction* (4:ed) Boston: Pearson Education Inc.

Kocsis, Richard N (2007) *Criminal profiling International theory research, and practice*, Totowa New Jersey: Humana Press

Kocsis, Richard N (2006) *Criminal profiling Principles and practice*, Totowa New Jersey: Humana Press

Kocsis, R. Hays, A.F. Irwin, H.J (2002) Investigative experience and accuracy in psychological profiling of a violent crime, *Journal of interpersonal violence*, 17 (8), 811-823.

Muller, D (2000) Criminal profiling: Real science or just wishful thinking? *Homicide studies*, 4 (3), 234-264.

Repstad, Pål (1999) *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*, Lund: Studentlitteratur

Ressler, R.K., Burgess, A.W., Douglas, J (1992) *Sexual homicide Patterns and motives*, New York: The Free Press

Severin, Gunnar et.al (1994) *Gärningsmannaprofilering*, Stockholm: Rikspolisstyrelsen

Wahlund, A (2003) *Vem har gjort det? Gärningsmannaprofilen kan ge svaret*. BRÅ.

Bilagor

Den svenska Gärningsmannaprofilgruppens vetenskapliga legitimitet samarbete och metoder

Av: Ragnar Linkros

Inledning

Svensk gärningsmannaprofilering (GMP) är ett område som till stor del är outforskat om man jämför med internationell forskning. Den svenska gärningsmannaprofilgruppen (GMP-gruppen) har funnits i över tio år och är ett risktäckande instrument som står under rikskriminalpolisens förfogande. GMP-gruppen består främst av poliser men även akademiker jobbar inom gruppen både fast och på konsultbasis. Studien undersöker om de metoder GMP-gruppen använder sig av vetenskapliga metoder när de utför en GMP. Artikeln undersöker även det samarbete som sker mellan GMP-gruppen och de lokala brottsutredare som sker när GMP-gruppen kallats in för att hjälpa till i en brottsutredning samt deras roll i detta samarbete. Det finns i nuläget ingen forskning som undersöker samarbetet mellan dessa två grupper vilket är ett viktigt motiv till studien.

Profilering

Det finns flera definitioner på GMP men i stort sätt har de samma grundtanke. Min samlade bild av GMP bygger på flera av de definitioner som finns i litteraturen GMP är en metod som

går ut på att göra tolka brottsplats, fyndplats och offer (om det finns något) och genom denna tolkning kunna dra vissa slutsatser kring gärningsmannens beteende och egenskaper i syfte att kunna inrikta sökandet efter en gärningsman i en viss riktning.

Det finns två huvudinriktningar inom profilerering. Den första är en erfarenhetsbaserad metod som även kallas deduktiv profilerering vilken är den metod GMP-gruppen utgår ifrån. Denna går ut på att profileraren gör en grundlig undersökning av brottet och dess karaktär medan slutsatserna främst bygger tolkning baserat profilerarens erfarenhet och beteendevetenskapliga kunskaper. Den andra inriktningen är en statistiskt orienterad metod där man utgår ifrån tidigare dömda gärningsmän och samband gällande deras brott och personligheter i hopp om att kunna förutsäga beteenden utifrån en sådan databank.

Tillvägagångssätt

Studien är baserad på intervjuer med lokala brottsutredare vid länskriminalpolisen och profilerare från GMP-gruppen, två stycken från varje gruppering. För att kunna tolka de svar intervjupersonerna (IP) ger i ett teoretiskt ramverk har teorier kring social identitet och social jämförelseteori används. Dessa förklarar beteenden kring grupptillhörighet, vilka grupper man anser sig tillhöra och vilka personer/grupper man identifierar sig med samt känner tillhörighet och likhet med. Beträffande om FBI:s profileringsmodell är vetenskaplig så har den testats men inte kunnat valideras som vetenskaplig.

Resultat och slutsatser

Det visade sig att GMP-gruppens metoder inte är vetenskapliga i den mening som krävs för att något skall kunna kallas vetenskapligt vilket profilerarna själva var fullt medvetna om. Det var dels egna tolkningar som tillfördes GMP och behövde inte vara kopplat till någon forskning undan endast den erfarenhet man hade. Därmed var det inte sagt att en GMP är helt frikopplad från vetenskaplighet eftersom i princip alla i GMP-gruppen har någon form av mer eller mindre akademisk skolning och ibland använder sig av vetenskapliga studier som hjälp när en GMP skapas. Det framkom också att GMP-gruppens främsta roll i hjälpen till de lokala brottsutredarna var att de fungerade som ett utredningsstöd. Några som kunde komma in och titta på utredningen med nya ögon utifrån utan att vara färgade av lokala företeelser och ge en slags second opinion. Samtliga av de intervjuade ansåg att samarbetet mellan de två intressenterna fungerade utmärkt. Anledningen till detta kan vara att det är poliser som dominerar och leder GMP-gruppen samt att det endast är poliser bland de lokala

brottsutredarna. Detta skapar en sammanhållning, en social identifikation och en positiv social jämförelse med varandra i enlighet med teorier kring dessa. Även de som inte är poliser till yrket inom GMP-gruppen respekteras och ses ändå som delaktiga då de fått in ett "polistänk" och vet hur polisarbetet fungerar. Erfarenhet var även något som alla skattade högt vilket ytterligare är en egenskap som knyter samman båda grupperna och ses som värdefull. De lokala brottsutredarna ansåg även att det var viktigt att det var poliser i GMP-gruppen då exempelvis en grupp akademiker kunde få det svårt att förstå polisära omständigheter. Detta speglar en attityd där poliser kan vara motsträviga och negativa till personer utifrån polisorganisationen som säger till dem hur de skall jobba. En av profilerarna uppger att det därför är viktigt att uppvisa ödmjukhet som akademiker i detta samarbete.

Läsarkrets: Poliser, akademiker,

Frågeforumlär

Frågeformulär till utredare

Frågor

- Hur går det till när Gärningsmannaprofilgruppen (GMP) kallas in för att hjälpa till i ett ärende? Vad är din erfarenhet om hur de utnyttjas som resurs?
- Hur ser samarbetet ut när GMP kopplas in? Vad brukar de göra och hur inblandad är du i deras arbete?
- Vad har fungerat bra i samarbetet med GMP?
- Vad har fungerat mindre bra i samarbetet med GMP?
- Vad i samarbetet är värt att jobba vidare på eller utveckla? Finns det arbetssätt som bör användas mer?
- Har det uppkommit någon typ av konflikt inom samarbetet? Exempelvis krockar mellan praktisk erfarenhet och akademisk vetenskapssyn?
- Hur mycket hjälp har du haft av gärningsmannaprofileringar i de ärenden en sådan gjorts? Vad finns det för fördelar och nackdelar och har denna någon gång varit avgörande för att hitta rätt gärningsman?

- Vilka brottstyper anser du att det kan vara fruktbart att ta hjälp av GMP?
- Anser du att det finns behov av en lokal GMP och varför?
- Hur viktigt är det för dig att GMP metoder är vetenskapligt förankrade och i så fall varför/varför inte?
- Hur viktigt är det för dig att GMP har polisiär bakgrund?

Frågeformulär till gärningsmannaprofilerare

Frågor

- Hur går det till när Gärningsmannaprofilgruppen (GMP) kallas in för att hjälpa till i ett ärende? Vad krävs eller vem beslutar om ni skall användas som resurs? .
 - Hur ser en vanlig arbetsdag ut?
 - Hur går en profilering till? Vad är de olika stegen, vem gör vad och hur ser slutprodukten ut?
 - Hur är GMP sammansatt, vilka funktioner finns och vem gör vad? Finns det behov av ytterligare funktioner?
 - Vad har fungerat bra i samarbetet med de utredarna som har haft hand om ärendet ni skall hjälpa till med?
 - Vad har fungerat mindre bra i samarbetet med utredarna som har haft hand om ärendet ni skall hjälpa till med??
 - Vad i samarbetet är värt att jobba vidare på eller utveckla? Finns det arbetssätt som bör användas mer?
 - Finns det någon riskbedömning med i de profileringar ni gör gällande fortsatt brottslighet av gärningsmannen? Alltså om gärningsmannen kommer att begå mer brott utöver det som skett, en slags riskbedömning för seriebrott?
 - Har det uppkommit någon typ av konflikt inom samarbetet med utredarna? Exempelvis krockar mellan praktisk erfarenhet och akademisk vetenskapssyn?
 - Varifrån kommer de strategier, tekniker riktlinjer som ni följer när ni genomför en gärningsmannaprofilering?
- Följdfråga:** Vart och hur har ni lärt er gärningsmannaprofilering?

•I vilken utsträckning är profileringsstrategin vetenskapligt förankrad? **Följdfråga:** Är ursprunget till era profileringsstrategier utsatta för tester av oberoende forskningsinstanser?

•Finns det några svenska dokument eller mallar som är utformade för svensk gärningsmannaprofilering och som är framtagen i Sverige?

•Finns det några krav på att GMP:s metoder skall vara vetenskapligt förankrade uppifrån? (RPS)

•Har ni något samarbete/kontakt med gärningsmannaprofilerare i andra länder och hur ser i så fall denna relation ut?

•Har ni någon uppföljning gällande era profileringar efter att gärningsmannen gripits? Så att ni kan utvärdera hur väl profilen stämde?

•Hur mycket utrymme finns det för egen tolkning inom svensk gärningsmannaprofilering? Är det "tillåtet" att använda sin egen erfarenhet i en profilering eller är ramarna mer strikta??

•Vilka brott använder ni gärningsmannaprofileringen till? **Följdfråga:** Vilka brott är vanligast att ni gör en gärningsmannaprofilering på?